

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Bakalářská práce

Milan Janošík

Ideál rytíře a rytířství v dílech české rytířské epiky
14. století

The Ideal of Knight and Knighthood in Czech Epic Poetry of 14th Century

Chtěl bych poděkovat panu doktorovi Matouši Jaluškovi za podnětné rady, připomínky a za ochotné vedení mé práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 11. května 2020

.....

Milan Janošík

Klíčová slova:

rytířství, středověký, česká epická literatura, ideální rytíř, rytířská literatura, rytířské romány,
14. století

Keywords:

knighthood, medieval, Czech epic literature, ideal knight, chivalric literature, chivalric
romance, 14th century

Abstrakt

Práce se věnuje zkoumání ideálu rytířství a rytířských ctností zpodobených ve staročeských literárních dílech *O Jetřichovi Berúnském*, *Tandariáš a Floribella* a *Vévoda Arnošt*. Pomocí analýzy tří veršovaných epických skladeb, nalézajících se společně ve stejném historickém prameni, podává tato práce základní přehled rytířských ctností, které sloužily jako prostředky k utváření literárního obrazu ideálního rytíře v pozdním středověku. Kromě ctností rytíře se zabýváme také jeho distinktivními rysy, jejichž reprezentativní funkce rozhodně není zanedbatelná, a aktivitami, kterými rytíř dával najevo příslušnost ke svému stavu i k ostatním příslušníkům stejné třídy. Práce poskytuje především bližší zpracování tématu věrnosti, štědrosti a pomoci druhému, neboť tyto prvky rytířského ideálu jsou v dílech velmi frekventované. Dále se zabývá také otázkou cti, milosrdenství, statečnosti a bezelstnosti jako dalších ctností rytíře, prezentovaných ve zkoumaných dílech. Zvláštní kapitola je pak věnována turnajům, které tehdy byly nepostradatelnou součástí rytířského života.

Abstract

In my bachelor thesis I focus on study the ideal of knighthood and its virtues and how they are displayed and presented in literary works *O Jetřichovi Berúnském*, *Tandariáš a Floribella* and *Vévoda Arnošt*. The analysis of these three rhymed epic compositions, all of them are part of one historical resource, gives us overview of virtues of knighthood, that in high and late medieval period had significant impact on the literary image of the ideal knight. Above the idea of personal character virtues of the knight the work deals with distinctive features in knight's appearance, which had significant impact, and his activities that he uses to show his rank and social class he belongs to. The work provides its reader closer look at the terms such as loyalty, generosity, and helping others, which are the most frequent knighthood features appeared in the compositions. Other terms discussed are honour, mercy, bravery, and honesty as another virtues the knight presented in the compositions. Separate chapter is devoted to the tournaments, that were inseparable part of the knight's life.

Obsah

1.	Úvod.....	9
1.1.	Téma práce.....	9
1.2.	Cíl práce.....	9
2.	Zkoumané prameny.....	10
2.1.	Východiska.....	12
3.	Ideální rytíř?.....	14
4.	Čest rytíře.....	15
4.1.	Slib a čestné slovo.....	15
4.2.	Ztráta cti a její znovuzískání.....	16
5.	Věrnost.....	18
5.1.	Věrnost a služba pánovi.....	18
5.2.	Věrnost Bohu a církvi.....	19
5.3.	Věrnost a služba dámě.....	20
5.4.	Pomoc příteli v nouzi.....	24
6.	Štědrost.....	27
7.	Milosrdenství.....	28
8.	Bezelstnost.....	30
9.	Důvtip.....	32
10.	Statečnost.....	33
10.1.	Odvaha v boji a na turnaji.....	33
10.2.	Neohroženost.....	34
11.	Jak poznat rytíře.....	36
11.1.	Jméno dělá rytíře.....	36
11.2.	Odění a výstroj.....	37
11.3.	Výzbroj.....	38
11.3.1.	Meč.....	38
11.3.2.	Štít – Erb.....	39
12.	Turnajové hry.....	41
13.	Závěr.....	43
14.	Seznam použité literatury.....	44

14.1.	Použité zkratky.....	44
14.2.	Prameny.....	44
14.3.	Odborná literatura.....	44

Použité zkratky

Arn – Vévoda Arnošt

Jetř – O Jetřichovi Berúnském

Tand – Tandariáš a Floribella

1. Úvod

1.1. Téma práce

Předmětem zájmu mé práce je ideál rytíře a rytířských ctností, které jsou prezentovány ve skladbách staročeské veršované epiky 14. století. Jedná se o díla *Vévoda Arnošt, O Jetřichovi Berúnském a Tandariáš a Floribella*. Rozhodně nám nejde o komplexní, vyčerpávající popis všech ideálů rytířství, neboť taková práce by v sobě musela zahrnovat velké množství českých, především však zahraničních pramenů, v rozmezí několika stovek let. Z tohoto důvodu se zabývám jen určitým typem rytířské literatury v předem plánovaném časovém rozmezí, a to pouze na konkrétních dílech. Dalším důvodem je skutečnost, že ideál rytířství se v průběhu tohoto času postupně měnil, doznával nejrůznějších změn, takže ideály rytíře na sklonku rytířské epochy se již značně lišily od těch prvotních. Přihlédneme-li k tomu, kdy se v Evropě začíná historicky objevovat fenomén rytířstva, dojdeme k závěru, že ideály rytířstva existují v evropské literatuře nejméně od konce 11. století (Flori 2008: 198), tedy mnohem dříve, než se dostaly do české literatury a kulturního povědomí. Vznik rytířských ideálů ale není cílem naší práce. Rádi bychom se zaměřili pouze na určitou část vývoje rytířské literatury se specifiky, která byla typická pro české prostředí pozdního středověku.

1.2. Cíl práce

Naším záměrem je popsat a prozkoumat ideály rytířství a rytířské ctnosti zpodobené v dílech staročeské veršované epiky. Chceme zjistit, v jaké podobě přebírali a jak prezentovali literární postavu rytíře čeští autoři, kteří přijímali starší cizojazyčné předlohy a zprostředkovali je tak tehdejšímu čtenářům¹. Vybrali jsme si jen určitý úsek tohoto vývoje, který v našem případě představují díla vzniklá ve druhé polovině 14. století. Budeme si všimnout jednotlivých ideálních vlastností rytířů, a zároveň zjišťovat, zda se tyto ideály v jednotlivých skladbách liší, nebo zda dokonce nestojí v protikladu vůči sobě. Pokud nalezneme určitou odlišnost, pokusíme se zjistit, zda má vliv na další vyprávění. Povšimneme si i toho, jaký vliv má rytířská ideologie na samotné chování hlavních hrdinů, ať už půjde o statečné činy v boji, příkladnou službu a oddanost či dvorné chování k dámě.

¹ Měli bychom spíše říkat posluchačům, neboť velká část společnosti byla v té době negramotná, což si samozřejmě tehdejší autoři uvědomovali a koncipovali svá díla tak, aby se dala snadno přednášet. Orální charakter textu je snadno patrný, neboť se zde často opakují výrazy jako “uslyšíte”, “sluch přiložíte” nebo “slyšení”. Dalším signifikantním rysem ústního podání je přítomnost stereotypních míst, sloužících jednak k snadnějšímu zapamatování pro vypravěče, jednak pro snazší orientaci posluchače (Petřů 1984: 15).

2. Zkoumané prameny

Těžiště mé práce se nachází, jak už bylo předesláno, v analýze staročeských veršovaných epických skladeb pozdního středověku – jmenovitě jde o skladby *Vévoda Arnošt, O Jetřichovi Berúnském a Tandariáš a Floribella*, jejichž společný výskyt v takzvaném *Sborníku hraběte Baworowského*² mi posloužil jako pramenné ukotvení primární literatury. Je to zároveň i důvod, proč jsem si pro výzkum širokého tématu rytířství vybral tak úzkou výseč kánonu. Pro výzkum všech tří děl mi posloužila antologie Eduarda Petru a Dagmar Marečkové s názvem *Rytířské srdce majíce: česká rytířská epika 14. století*.³

Na úvod je třeba říci, že všechna tato díla mají své německé předlohy (Lehár 2008: 68). Tento fakt přispěl mimo jiné k tomu, že tyto epické skladby byly po dlouhou dobu brány jako druhořadá, „plytká strava beletristická“ (Novák 1936: 37). Dlouho převládal názor, že tato díla jsou velmi málo originální a představují produkt pozdního období rytířské epiky (Jakubec 1911: 282). Za hlavní příčinu úpadku této literatury se však nepovažoval pouze odklon od české tradice, ale hlavně to, kdo ke „kulturnímu transferu“ přispěl (Turek 2019: 25). Zjednodušující nacionalistické snahy 19. století, snažící se odsoudit vše nečeské, musíme dnes nahlížet pohledem tehdejšího odporu proti německému živilu – a literatura jako jedno z kolbišť určených ke střetávání a mocenskému boji mezi národy tomuto účelu sloužila znamenitě (Turek 2019: 25).

Skutečnost, že se jedná o nepůvodní díla, se dnes tedy již nebere jako fakt snižující jejich hodnotu. Ani samy německé předlohy totiž nemůžeme pokládat za původní, ty rovněž čerpají ze západních literatur, zvláště francouzské, pro kterou zas představují možnou inspiraci staré příběhy keltského původu (Petru 1984: 8). Navázání na starší předlohu bylo tehdy samozřejmou a běžnou součástí literární tvorby. Cílem staročeských autorů nebylo nalezení nového tématu pro své příběhy, nýbrž aktualizace již existujícího díla. Ta mohla být realizována například změnou formy, kdy český vzdělavatel rozšiřoval či krátil text předlohy podle svého uvážení (Petru 1984: 74). Můžeme proto konstatovat, že otázka původnosti díla je pro potřeby této práce nepodstatná.

² Tzv. *Sborník hraběte Baworowského*, objevený A. Brücknerem roku 1887 ve Lvově, dnes uložený v Národní knihovně ve Varšavě pod signaturou Rps 12594 II, je rukopis psaný na papíře, pochází patrně z doby kolem roku 1472. Obsahuje prozaické i veršované staročeské texty, kromě skladeb zmíněných výše se zde nachází i *Kronika o Bruncvíkovi*, *Ezopovy bajky* a neúplný text *O Apolónovi*.

³ PETRŮ, Eduard, a MAREČKOVÁ, Dagmar, ed. *Rytířské srdce majíce: česká rytířská epika 14. století*. Praha: Odeon, 1984. Živá díla minulosti.

Dalším důvodem, kvůli kterému byly tyto skladby u nás neprávem opomíjeny a podceňovány, bylo dřívější stanovisko některých literárních historiků, beroucí dvorskou rytířskou epiku jako okrajový jev literatury, oproštěný ode všech vyšších uměleckých cílů, včetně absence vazeb na české prostředí. (Petrů 1984: 8). Hned v první zkoumané povídce *Vévoda Arnošt* však nacházíme prvek, který toto dílo zasazuje z velmi blízkého zahraničí do kulturního prostoru Čech. Jedná se o píseň *Hospodine pomiluj ny*, zpívanou poutníky na cestě do Svaté země. Nemůžeme komplexně přijmout ani fakt, že ve zkoumaných skladbách není akcentován důraz na morální a didaktické vyznění díla, tak, jako je tomu například v české *Alexandreidě* (Petrů 1984: 12). *Alexandreida* (ač také nepůvodní) byla již od Jungmanna přes další literární historiky vnímána a hodnocena daleko pozitivněji než pozdější epické skladby doby Karlovy a Václavovy. Podle Jungmanna nám *Alexandreida* „zachovala prastaré formy jazyka, patří k básním rozpravným, je silou poetickou výtečná a založená na prestižní, v celoevropském měřítku původní látce pověsti řecké“ (Turek 2019: 24). Velký důraz na didaktiku je například v povídce *O Jetřichovi Berúnském*, jak bude poznamenáno dále. Rozhodně si nemyslím, že pro dnešního čtenáře veršovaná epická díla druhé poloviny 14. století nepředstavují žádnou hodnotu. Tu je třeba hledat v postojích hrdinů, v jejich myšlení a konání, jejich vnitřních rozporech a problémech, se kterými se setkávali a jež museli řešit.

Rád bych upozornil ještě na jeden opomíjený fakt, totiž že v žádné jiné slovanské literatuře nenajdeme veršovanou rytířskou epiku (Hrabák 1959: 167). Tento specifický rys české literatury je patrně zapříčiněn blízkými vztahy českých zemí se západní kulturou, zejména s kulturou německou (Iwańczak 2001: 226)

Všechna tři literární díla, kterými se zabýváme, rozhodně nepředstavují pouhý mechanický překlad německé předlohy do češtiny. Staročestí autoři projevíli vysokou míru invence a tvůrčího přístupu (Petrů 1984: 15). Rozšiřovali text názornými přirovnávaními, detailními popisy bitev i pasážemi, kde se vyjadřovala úcta k ženě a popisovala se její krása. V starší podobě rytířského eposu nemá žena v díle ústřední postavení a spíše rytíře od jeho cesty odvádí (Petrů 1984: 16), hlavní témata zde představovala oslavu válečných skutků, statečnosti a službu křesťanství. Staročeské veršované skladby již reprezentují přechodový typ rytířského žánru, vycházející sice z tradice, ale zároveň se blíží již rytířské literatuře dvorského typu. To můžeme pozorovat hlavně v díle *Tandariáš a Floribella*.

2.1. Východiska

Soubor ctností ideálního rytíře je velice široký a postihnout ho v úplnosti vlastně ani není možné, neboť ideální vlastnosti rytířů se v průběhu času měnily a rytířská etika také akcentovala různé zřetele s různou silou. Pokud zde mám představit jednotlivé rytířské ctnosti, prezentované ve zkoumaných veršovaných skladbách, bylo by nejprve dobré si tento soubor vlastností přehledně a účelně rozčlenit. Jako východisko pro toto rozdělení nám poslouží klasický komplex sedmera ctností, jehož vymezením se v pojednání o duši člověka zabýval již Platón (Antonín 2013: 217). V Platónově provázaném výkladu zaujímá centrální místo v duši rozum, který jediný může řídit ostatní části duše. Nejdříve však musí dozrát, a získat tak moudrost. Právě díky ní řídí rozum další složku duše – vznětlivost. Z té se společně s rozumem stane ctnost statečnosti. Součinnost již zmíněné vznětlivosti s dychtivostí jako částí lidské duše stojí u vzniku další ctnosti – uměřenosti. Pokud člověk dospěje ke všem zmíněným vlastnostem, stává se spravedlivým, neboť spravedlnost tkví podle Platóna v harmonii všech jmenovaných ctností, koná-li každá duševní síla to, co jí náleží (Hon 2013: 218).

Ve svém spise o čtveřici kardinálních ctností se touto problematikou ve středověku zaobíral i Jan Guallensis, minorita působící ve Francii v druhé polovině 13. století, jehož dílo silně ovlivnilo i české prostředí. Důkazem toho může být jednak staročeský překlad jeho spisů, jednak i několik desítek latinských rukopisů jeho díla z pozdější doby, nalézajících se dodnes v pražských knihovnách (Antonín 2013: 225). Podle pojednání Jana Guallensis by ideální panovník (v našem případě král, kníže nebo vévoda) měl kromě svých morálních kvalit – pravé víry (*fides*), naděje (*spes*) a lásky (*caritas*) – tedy ctností, které by měly být vlastní každému křesťanovi, prokázat i spravedlnost, moudrost (rozumnost), uměřenost a statečnost.

Téma všech vzájemně propojených ctností můžeme metaforicky přirovnat k rybářské síti. Jednotlivé ctnosti a od nich odvozené rysy jednání představují vlákna, která se propojují. Pevnost sítě poté závisí nejen na vláknech samotných, ale i na uzlech – styčných bodech, kde se ctnosti proplétají a vytvářejí strukturu celku (Antonín 2013: 221). Podobnou metaforu nám podává i Tomáš Štítý ze Štítného ve své adaptaci podle Jacoba de Cessolis, *Knížky o hře šachové*. Štítý zde přirovnává šachovnici ke království, kde, pokud má vládnout spravedlivý řád věcí, musí být veškeré jednání vymezeno čtyřmi kardinálními ctnostmi, které právě představují čtyři strany šachovnice. V jeho pojetí se jedná o rozšafnou opatrnost (moudrost), smiřnost (uměřenost), sílu mysli statečné a o spravedlnost. Vzájemnou provázanost ctností výstižně komentuje tvrzením, podle kterého musí být moudrost uměřená, statečná a

spravedlivá; spravedlnost moudrá, uměřená a statečná; statečnost spravedlivá, moudrá a uměřená a konečně uměřenost moudrá, statečná a spravedlivá (Antonín 2013: 228).

Antické i křesťanské pojetí ctností tvořilo ve středověku již zmíněný propojený celek, který byl aplikován na chování panovníka, šlechticů, církve, měšťanů i venkovanů. Jejich souhrn patřil k základním principům, formujícími sdílenou představu o morálce ve středověké společnosti. Panovník by pak měl podle tohoto pojetí představovat prostředníka mezi Bohem a světskou mocí a svou vládou realizovat – v souladu s pozemským posláním jeho úřadu – komplex ctností daný Bohem, tedy zajistit mír, řád a spravedlnost (Antonín 2013: 222). Toho může panovník dosáhnout jedině tehdy, pokud tyto ctnosti naplní sám v sobě, a přenesení je i vně pomocí takového jednání, které je na nich založeno.

Na zmíněných dílech bych rád synchronně (neboť díla pocházejí přibližně ze stejné doby) prozkoumal tehdejší ideály rytířství a zároveň je komparativně mezi sebou porovnal. To je možné samozřejmě za předpokladu, že se stejná vlastnost vyskytuje alespoň ve dvou veršovaných dílech. Tím by se mohly ukázat drobné rozdíly a odchylky v pojetí konkrétního ideálu rytíře.

3. Ideální rytíř?

Musíme si uvědomit, že obraz rytíře, jaký nám podávají prameny, je vždy ve větší či v menší míře stylizací. Nikdy nejde o skutečného rytíře, nýbrž o portrét více či méně konvencionalizovaný. Literárně ztvárněný ideál a skutečnost se míjejí, v některých bodech se dotýkají nebo dokonce protínají, ale nikdy nejsou totožné (Iwańczak 2001: 50). Samotné slovo *rytíř* primárně označovalo bojovníka na koni. Kůň byl pro rytíře nepostradatelným společníkem a byl s ním už od počátků rytířstva neodmyslitelně spjatý. Těžká jízda v době raného feudalismu představovala centrum středověkého vojska (Iwańczak 2001: 90), a s tímto postavením se samozřejmě pojila společenská, posléze i kulturní nadřazenost. Ačkoliv fenomén rytířstva postupně ustupoval do pozadí, ať už z důvodů vojenských, politických, společenských či hospodářských (Petrů 1984: 328), stále představuje v evropské historii i literatuře nezanedbatelnou součást, která je i v dnešní době stále přítomným a živoucím prvkem evropské kultury.

Jedním z důvodů, proč byla rytířská literatura v pozdním středověku tak oblíbená, byl nepochybně vzájemný soulad mezi čtenářovým očekáváním a autorovým podáním příběhu. Čtenářská obec sestávala v dané době často z vyšších společenských vrstev, které se, ač třeba obsahovaly i osoby rytířského stavu, skutečných bojů účastnily jen sporadicky. Jejich hlavní zábavou byly turnaje. Skuteční bojovníci ze starších dob (tedy právě ti bojovníci na koni) inspirovali svými činy a chováním autory při následném literárním ztvárnění, a to zpětně předkládalo rytířům pozdního středověku model hodný následování. Můžeme říci, že jak spisovatelé, tak jejich literární postavy a stejně tak publikum byli naladěni na stejnou kulturní a duchovní vlnu. Příběhy, v nichž byly vykresleny nejrůznější ideály rytířstva, udávaly vzor chování, který byl od rytířů vyžadován. Doklady o tom jsou pochopitelně přítomné i ve třech skladbách, které zde analyzujeme.

Nejprve bychom rádi pohovořili o pojmu cti, který je ve zkoumaných skladbách nejfrekventovanější a patrně i nejdůležitější. Hned na úvod řekněme, že čest byla jakýmsi univerzálním kreditem každého rytíře, byla základem, na který se postupně stavěly další rytířské ctnosti. Pohovoříme zde o čtyřech kardinálních ctnostech, přičemž neopomeneme zmínit i ctnosti křesťanské, které jsou s těmi kardinálními pevně spjaté. Porušení jakékoli zde zmíněné ctnosti mohlo znamenat ztrátu cti, což byl ten nejhorší osud, který mohl rytíře potkat.

4. Čest rytíře

Čest zaujímá ve fenoménu rytířství centrální místo (Flori 2008: 220). Nebyla to jen osobní ctnost, ale morální hodnota celého rytířského rodu. Bylo třeba ji zachovávat a odvážnými činy a statečností stále znovu dokazovat, že je jí rytíř hoden. I následující generace byly povinny dostát této tradici a tuto čest obnovovat. Potomkům vždy sloužilo za vzor slavné počínání předků, s nímž se setkávali už od malička ve vyprávěních či pozdější četbou rytířské literatury, a inspirovalo je tak k vlastním hrdinským skutkům (Flori 2008: 220). V následujících odstavcích si ukážeme, jakou zodpovědnost na sebe rytíř s daným slibem vzal, a také těžkosti, které ho mohly potkat, pokud své slovo či slib nesplnil či porušil.

4. 1. Slib a čestné slovo

Jednou z věcí, která činila z rytíře morálního člověka požívajícího úcty jak u jeho spojenců, tak i u nepřátel, byla schopnost dostát danému slovu. Pokud se rytíř k něčemu zavázal, tedy dal své čestné slovo, musel to také splnit. Jako garance dodržení daného slova se tehdy brala jednak dobrá pověst toho, kdo je vyslovil, jednak jeho čest. Nedodržení slibu a tím pádem ztrátou cti člověk riskoval všeobecné opovržení a de facto by se ocitl mimo zákon (Flori 2008: 145). Největší autoritou v plnění slibů a dodržování pravidel je samotný panovník. Co vše se může stát, pokud jeho poddaní nedodrží jemu daný slib, se dočteme ve skladbě Tandariáš a Floribella. Hlavní hrdinka zavázala panovníka, tedy krále Artuše, slibem chránit ji před každým, kdo by usiloval o její ruku. Artuš pak stejným slibem zaváže i Tandariáše, který se rozhodl Floribelle sloužit. Zamilovaný Tandariáš však slib poruší a společně s Floribellou utečou na otcův hrad. Zamilovaný pár se marně snaží Artuše obměkčit, ten ale nechce, a vlastně ani nemůže, na změnu pravidel a anulování svého slibu přistoupit. Ačkoli nakonec Artuš zůstane ve lpění na zákoně sám, rozhodující slovo má stále on. Pro oba zamilované tak přichází trest: Floribella se musí vrátit na Artušův dvůr a Tandariáš je z království vypovězen, a to na tak dlouho, dokud si svými hrdinskými skutky opět nezíská královu čest a odpuštění (Šorm 2017: 46).

Čestné slovo či slib si zpočátku dávali jen rytíři sami mezi sebou, jako příslušníci stejné společenské vrstvy a pravověrní křesťané. Víra a náboženství přitom hrály značnou roli. Jsou známy případy, kdy rytíři nesplnili slovo a například vyhladili posádku pevnosti, která se vzdala, ačkoliv obléhatelům slíbili bezpečný odchod. Tento prohřešek proti danému slovu se ospravedlňoval tím, že slovo dané nevěřícímu, či přímo nepříteli křesťanské víry se nemusí

vždy dodržovat. Podle Floriho (Flori 2008: 146) se však od konce 11. století začal vyžadovat respekt vůči vlastnímu slovu i tehdy, pokud bylo dáno nevěřícímu či člověku z jiného než rytířského stavu. Doklad o tom nalézáme i ve skladbě *Vévoda Arnošt*, kde hlavní hrdina rozmlouvá s mouřeníny, kteří jedou do Svaté země. Arnošt se k nim chce připojit, ale neví, zda je cesta bezpečná. Od mouřenínů se dozvídá, že v té zemi mezi sebou válčí křesťanský a pohanský král, a že právě v tento čas tam panuje příměří: „Arnošt: Jest-li tvrdo? vztáza. / Múřenín mu to ukáza / a rka: Co sobě slíbie / toť převelmi tvrdě držie. / Arnošt vece: Toť mi se líbí / že kto co druhému slíbí / by to plně držal jemu. / A toť slušie činiti každému“ (Arn 4943–4950). Slib a čestné slovo se zde dodržuje i mezi příslušníky jiné víry.

4. 2. Ztráta cti a její znovuzískání

Draze nabytou čest však mohl člověk také lehce ztratit, ať už se dopustil zrady, lži, zbabělosti nebo jiného porušení všeobecně platného mravního kódu. V tomto případě se hanba a zneuctění dotýkaly celého rytířského rodu a předávaly se jako dědičné zatížení (Flori 2008: 220). Pokud rytíř ztratil svou čest, mohl ji získat zpět jedině svou statečností a velikými skutky, kterými tak odčinil své dřívější prohřešení. Příklad ztráty cti a následného trestu můžeme najít ve skladbě *Vévoda Arnošt*, kdy se bratranec císaře Otty, lankrabě Jindřich, snaží Arnošta před císařem zdiskreditovat a pomlouvá ho. Císař mu zprvu nechce věřit, ale Jindřich naléhá: „Musít mi divno býti / že mi nechceš dówěřiti / a věda mě sobě věrného / ke všem lidem zachovalého / neboť by mé cti vadilo / a na věky uškodilo / bych já křivdu chtěl mluviti“ (Arn 906–912). V této pasáži je již čtenářům jasné, že Jindřich jedná nečestně a proti všem pravidlům rytířského mravního kodexu, přesto se však Jindřich zaštiťuje svou ctí. Středověký autor pravděpodobně usoudil, že takovýto prohřešek je neodčinitelný, a proto nechal tuto zápornou postavu zmizet z vyprávění, neboť Arnošt poté Jindřicha zabije, a tak se mu pomstí za jeho útočnost a nekalé jednání. Vévoda Arnošt posléze odchází ze země a podniká cestu k Božímu hrobu, neboť císař neprohlédl Jindřichovu lest a má za to, že Arnošt zabil Jindřicha neprávem, a navíc usiluje i o život císařův.

Jiný případ prezentuje skladba *Tandariáš a Floribella*, kde je situace poněkud komplikovanější. Král Artuš se hned na začátku skladby zavázal chránit Floribellinu čest a slíbil potrestat každého, kdo by se o ni nectně ucházel. Když se na scéně objevuje Tandariáš, a zamilovaná Floribella s ním uteče tajně z hradu, poruší tak králův slib, a král se jej za to rozhodne ztrestat: „Král na vojnu zapovědě / by s ním vše kniežata, páni / na Tandariáše táhli /

na otce i na národ jeho / chtiec shladiti s světa jeho“ (Tand 235–239). Hlavní hrdina musí dobýt svou čest zpět, aby obměkčil krále Artuše a získal jeho milost. Můžeme si všimnout, že Tandariáš nejprve dobývá čest na turnaji: „Tak jezdi [Tandariáš], toho hledaje / zda by se s dobrým potkaje / i dobyl sobě cti veliké“ (Tand 280–282). Král mu však milost dát nechce, a tak se musí Tandariáš vydat do dalekých zemí, a opravdovým bojem a statečností si vydobýt královo odpuštění: „Zde král Artuš v radě seděl / Tandariáše by rád zvěděl / řka: Bychom jej v zemi měli / čest bychom proň obdrželi. / [...] / já chci tři dvory mieti / v roce, zda by mohl zvědět / že má ode mne již milost“ (Tand 1285–1297).

5. Věrnost

Literární epická díla, která rozebíráme, stojí na pomezí starší rytířské a mladší dvorské rytířské literatury: starší z nich se opírá především o hrdinské činy ve službách panovníka a také o službu křesťanské víře, mladší má těžiště v dobrodružství a v konání skutků pro dámu rytířova srdce (Petruš 1984: 12). Věrnost rytíře tedy budeme nazírat ze tří aspektů, které jsou přítomné v těchto dílech. Věrnost je pojem, jenž je s rytíři svázaný už od samého počátku a stvrzoval se slibem. Ve zkoumaných literárních památkách rytíř slib uděloval samozřejmě knížeti či králi, kterého byl vazalem, či dámě, které se zavázal sloužit. Nesmíme zapomenout ani na slib daný Bohu, protože každý rytíř byl zároveň křesťan (alespoň tak je to prezentováno ve všech analyzovaných dílech) a vše, co vykonal, se dělo pro větší jméno a slávu Boží.

5. 1. Věrnost a služba pánovi

První případ věrnosti vychází z předpokladu, že rytíř je především leníkem svého pána, ať už je to kníže, vévoda či nižší šlechtic, kterého má rytíř za úkol chránit a sloužit mu. Jde o jakési splacení dluhu: za půdu, která byla rytíři propůjčena v léno, a za výzbroj, kterou dostal od svého pána, musel rytíř jako protihodnotu poskytnout své vojenské schopnosti, ochranu a pomoc svému chlebodárci, kdykoli to bylo potřeba. Části pojednávající o věrnosti panovníkovi se nacházejí pouze ve skladbě *Vévoda Arnošt*. V ní je situace navíc komplikovaná sporem císaře (zastupovaného Jindřichem) a vévody Arnošta, kdy se ostatní „páni i země“ musí rozhodnout, komu z nich prokázat věrnost a s kým se spojit: „Volati po zemi kázal [Jindřich] / jakž se jest s svými utázal / aby déle neslyšeli / ani Arnošta za pána měli / jedno aby veň slušeli / a císaře za pána jměli. / Mnozí pak chtěie vieru jmiati / a v své kniežátko slušeti / brachu se od zbožie k svému / Arnoštovi šlechtnému. / Viera jim milejší bieše / než jich zbožie, každý pravieše (Arn 1026–1037). Samo rozhodnutí poddaných přiklonit se nikoli k císaři, nýbrž k Arnoštovi, značí v tomto místě o Arnoštově popularitě a také o faktu, že je v právu.

5. 2. Věrnost Bohu a církvi

Na první pohled se může zdát, že církve (oratores) a rytířstvo (bellatores⁴), tyto dva pilíře středověké společnosti, existovaly nezávisle na sobě a požívaly každý značnou autonomii. Není tomu tak. Můžeme říci, že církve zpočátku zavrhovala kulturu rytířů-válečníků na koni a snažila se ji zjemnit. Rytíři pro ni byli jen bezbožní bojovníci lačnící po kořisti a světské slávě. Vysloveným trnem v oku se pro církve staly turnaje, proti kterým brojila. Na druhou stranu je třeba říci, že existence souborů pravidel pro rytíře je od počátku spjata s církví, která je nejen podstatně ovlivnila, ale vlastně umožnila jejich samotný vznik.

Představitelé církve v čele s papežem si velmi dobře uvědomovali, že mohou rytíře využít ve svůj prospěch, například k důraznějšímu uplatňování své politiky. Silné impulsy pro sblížení církve a rytířstva přinesly křížové výpravy. Stále se zhoršující situace v Palestině ztěžovala možnost návštěvy svatých míst pro křesťanské poutníky (Petrů 1984: 322). Osvobodit Boží hrob od bezvěrců a zároveň chránit poutníky a zdejší křesťany byla výzva, která se u rytířů setkala se značným ohlasem. Důvodů pro to bylo hned několik. V 11. století, kdy se relativně uklidnily politické poměry v Evropě (Petrů 1984: 323), neboť pominuly časté nájezdy a vpády nepřátel, mohli rytíři prokazovat svoji statečnost často jen v turnajích, popřípadě na lovu. Tím více proto uvítali možnost uplatnit se v bojích za křesťanskou víru. Rytířstvo postupně chudlo, neboť půda i statky se neustále dělily mezi potomky. Výsledné výnosy již nezaručovaly dostatečnou obživu pro všechny dědice, a vidina nových lén, která mohli rytíři získat na dobytých územích Východu, tak byla více než lákavá. Svě jistě vykonala i představa Orientu jako země s pohádkovým bohatstvím, které by se mohlo stát snadnou kořistí (Petrů 1984: 323).

V souvislosti s kruciátami a osvobozením Božího hrobu by si zde zasloužil zmínku i archetyp miles Christi, tedy Kristův rytíř či bojovník, jehož existence našla uplatnění právě za křížových výprav. Miles Christi se u nás poprvé nejmarkantněji objevuje v osobě svatého Václava. Označení Václava jakožto bojovníka Kristova najdeme již v Kristiánově legendě, myšlený je zde ale spíše duchovní boj a zásluha o christianizaci (Antonín 2013: 234). Toho si můžeme povšimnout například i v Dalimilově kronice, kde je popsán souboj knížete Václava s Radslavem. Ten sice můžeme nalézt i v Kristiánově legendě, ovšem s jednou změnou: podle Kristiána dochází k opravdovému vojenskému střetu, a až po značných ztrátách na životech dojde k souboji muže proti muži, respektive Václava proti Radslavovi, který má rozhodnout

⁴ Pro přesnost dodejme, že rytíři tvořili pouze malou část společenské třídy válečníků, označované jako bellatores.

výsledek celé bitvy. U Dalimila je situace odlišná v tom, že zde k žádnému boji armád nedochází – Václav zde svého soupeře vyzývá, aby bojovali jen mezi sebou. V Příbíkovi pojetí je tento akt znamením Václavova milosrdenství a křesťanské lásky (Antonín 2013: 235). Václav vyzývá svého soka především proto, aby byly ušetřeny životy bojovníků na obou stranách. Současně s tím můžeme rozpoznat i motiv statečnosti, neboť, jak se dozvídáme „byl rázným mužem ve věcech válečných“ a do války s kouřimským knížetem se pustil proto, aby nebyl označen za zbabělce (Antonín 2013: 237).

Václavovy charakteristiky a činy jsou v mnohém srovnatelné s obrazem dalšího panovníka a rytíře, Václava II., popisovaným ve Zbraslavské kronice. V průběhu 14. století, v časech Karla IV., však dochází k proměně Václava-bojovníka k Václavu-svěťci. Tehdy byl pokládán za symbol života zasvěceného víře, lásce a naději.

Ve všech třech skladbách se rytíři jeví jako praví křesťané, nejvíce však ve skladbě *Vévoda Arnošt*, kde se hlavní hrdina vydává na svatou pouť do Jeruzaléma. Ještě předtím však musí bojovat s Jindřichem, proradným císařovým bratrancem, který se ho snaží vypudit ze země. Arnošt si je vědom násilí i hříchů, které kvůli Jindřichovi páchá a cítí potřebu odčinit tyto skutky: „U Vinčeburka pak když biechu / a ten kraj vešken hubiechu / a tu Arnošt oddal krajinu / pro své hříechy i pro svú vinu. / Biskupovi tu dal bieše / a proto dieku od Boha jmějieše / neb ten velmi múdře činí / ktož za své hříechy co učiní / a k kostelu oddává zbožie / pro štěstie a pro jméno boží“ (Arn 1008–1017) Úcta a bohobojnost zde souvisí i s Arnoštovou štedrostí.

5. 3. Věrnost a služba dámě

Služba ženě, a především povinnost být jí věrný a ochraňovat ji, patří k základním prvkům rytířské literatury dvorského typu. Ve všech třech skladbách je přítomná postava dámy, která více či méně zasahuje do děje. Téma věrné lásky je nejvíce patrné ve skladbě *Tandariáš a Floribella*, která se také nejvíce přiblížila podobě rytířského dvorského eposu (Petrů 1984: 19). V české úpravě vzniklé z německé Pleierovy předlohy je většina vedlejších motivů, například fantastických prvků či popisů nádherných staveb a zbroje, vynechána (Petrů 1984: 19), aby mohl silněji vyniknout milostný motiv. Vzájemná zamilovanost hlavních hrdinů působí jak Tandariášovi, tak Floribelle zároveň značné trápení. V případě Floribelly jde především o trápení duševní, kdy musí snášet žal a smutek z jejich nuceného odloučení. Tento její stav vygraduje v momentě pořádání rytířského turnaje, kdy Floribella po dlouhé době spatří svého milého a podléhá silnému citovému rozrušení, kdy se jí z úst i nosu řine krev. Tandariáš

také krvácí, u něj je však důvodem boj či vlastní nepozornost. V celé této skladbě hraje (sebe)zapomnění či vzpomínání na milovanou osobu důležitou roli, která má vliv i na další děj příběhu. Takto se zde dostává ke slovu reprezentace lásky vyjádřená jako hluboké zapomnění sebe sama (Šorm 2014: 114). Tento motiv není ve dvorských románech nijak neobvyklý, setkat se s ním můžeme u rytířů i v jiných dílech (Šorm 2014: 114). Tandariáš se poprvé zapomene již při obyčejném krájení chleba, kdy se pořeže na ruce. Díky tomuto incidentu následuje vzájemné vyznání lásky obou mladých lidí a děj se tak začíná rozbíhat. Tandariáš se dokonale podřizuje myšlenkám služby Floribelle, dokonce do té míry, že sám sobě, svému sebezachování, sloužit zapomíná. K dalším milostným zapomněním Tandariáše dochází již při souboji s nepřáteli či na turnaji. V obou případech musí do děje zasáhnout osoby, které ho upamatují na hrozící nebezpečí a vtáhnou ho tak zpět do reality. V případě souboje s nepřátelským pohanem to jsou opodál stojící panny, které mu svým voláním a svými hlasy připomenou Floribellu, při turnaji jsou to naopak „tovariši“, díky kterým se Tandariáš vzpamatuje poté, co spatřil svou Floribellu na tribuně a zůstal jen nevěřičně zírat, zatímco si nechává líbit údery od svých soupeřů.

Pokud se rytíř dvořil určité ženě, vyznal jí lásku, zavázal se jí také sloužit: „Tu jest jeden královic byl / tak krásný i šlechtný / ten se zdáše jim podobný. / Tu jej k ně na službu dachu / a jemu tak příkázachu / aby jí kázaně slúžil / řkúc, by toho zlým neužil“ (Tand 106–112). Služba však nemusela být myšlena doslovně jako například v *Tandariáši*. Ve skladbě *Vévoda Arnošt* se služba ženě objevuje jako součást dopisu císaře Otty, který je adresován královně Adličce (obě postavy jsou tedy urozeného rodu): „[Posel] Poslat' mě císař k tobě / myslít' všechno dobré o tobě / svú službu tobě vzkazuje / a tiem' se tobě zavazuje“ (Arn 310–313). Službu ženě zde chápeme spíše jako projev lásky a náklonosti, neboť císař je pochopitelně výše společensky postavený než královna, což se ve skladbě také zmiňuje. Se službou a ochranou souvisela také věrnost. Jako důkaz může sloužit pasáž z *Tandariáše*, kdy uvězněnému rytíři, od začátku zavázaného slibem věrnosti Floribelle, pomáhá sestra knížete, který ho uvěznil na svém hradě. Ta mu zachránila život, ošetřovala ho a umožnila mu zúčastnit se turnaje. Tandariáš jí chce projevit svou vděčnost, ona však žádá slib věrnosti: „Panna to na myslí jmějieše / zda by ji pojal, tak mněieše. / [...] / Tak mu vece: Slib mi věrú svú / vypravím tě se vši přípravú / aby mi se vrátil zasě. / Tandarius to slíbi vše“ (Tand 1315–1322). Jistě ví, že jeho čin není tak docela správný, ale vlivem okolností nevidí jinou možnost, jak se dostat ze svého zajetí. Navíc se ve vyprávění díky tomu vytvořila další zápletka. Tandariáš, nosící v erbu „v zeleném poli červenú, zlatem pannu obloženú“, tedy ztělesnění Floribelly, musí vystupovat na nadcházejícím turnaji

jako jiná osoba, pochopitelně i se změněným erbem, neboť je momentálně uvázán věrností i jiné dámě, a nechce Floribelle způsobit zármutek. Když se poté Tandariáš šťastně shledá s Floribellou, ona tuší, že se zavázal i některé jiné paní: „A když zvědě Floribella / jest radostna velmi byla / alevšak majíc domněnie / jeho některého uvázanie / že by jie nemohl pojieti“ (Tand 1744–1748). To představuje problém, neboť rytíř nemůže být zavázán dvěma dámám najednou, tím méně si pak může jednu z nich vzít za ženu. Teprve když ho sestra knížete po naléhání okolí propustí ze svých služeb, může Tandariáš zbavený závazků pojmout Floribellu za svoji ženu.

Dodejme ještě, z jakého důvodu se vlastně hlavní hrdina ocitl ve vězení a tím pádem i v uvázání u jiné ženy. Příčinu hledejme opět v ženě. Tandariáš na své cestě za slávou a odpuštěním u krále Artuše potkává muže, který trestá svoji nevěrnou ženu: „K němu jeden bliz klusaje / pannu za vlasy držieše / a bičem velmi mrskáše“ (Tand 1153–1155). Tandariáš se snaží pannu ochránit od všeho násilí, tak, jak mu povinnost velí. Žádá tohoto muže, aby mu pannu vydal a víc na ní nevztáhl ruku. Překvapivě ani nedojde k žádnému souboji, jak by se dalo očekávat (alespoň ve skladbě není přítomen), a Tandariáš odváží pannu zpět k jejímu otci. Na cestě je však přepaden proradným knížetem, jehož charakteristika „ten byl ve všie necné mieře“, značí hned zpočátku jeho nekalé úmysly. Hned ze dvou míst v dané kapitole je jasné, že Tandariáš knížeti pannu dobrovolně nevydá a bránil by ji až do své smrti: „[Kníže] spatřiv toho ji nesúce / pannu, k svým slúhám vece: / Já vezmu onomu ženu. / Všichni vecechu jemu: / Snad jej dřiev musíš zabiti / nežť on dá k tomu přijíti“ (Tand 1209–1214). To potvrzuje i Tandariáš: „Knieže jemu opět die: / Budeš-li mi jie brániti / musíť tvój život platiti. / On vece: Nechajt' život dám / vždy jie chci brániti sám“ (Tand 1228–1232). Panna se nakonec dostane zpět k svému otci do bezpečí, výměnou za Tandariáše, který se za ni obětuje a dobrovolně se nechává zajmout knížetem, který ho uvrhne do žaláře.

Na těchto ukázkách je patrné, že rytíř musel chránit nejen svoji dámu, ale i ostatní ženy, potažmo musel nasadit život za kohokoli, kdo by se ocitl v nebezpečí, i za cenu pozdějšího příkoří či uvěznění, jak jsme dokázali v předchozích ukázkách.

Ve *Vévodovi Arnoštovi* je toto téma rovněž přítomné – hlavní hrdina se na svém putování do Svaté země zastaví na kyperském hradě, který obývají postavy podivného vzezření, s nápadnými tělesnými znaky, na první pohled pohané⁵: „Arnošt k Veclovi mluviti / a řka: Slýchal-lis lidi také / by měli hrdla, nosy také / jakžto tito lidé mají? / Vždyť mi se pohané

⁵ Touto ironií chceme jen poukázat na to, jak si autoři rytířských příběhů představovali pohanského člověka, či spíše jak chtěli, aby si ho představovali jejich posluchači. I na dalších místech mají pohané zvláštní charakteristické rysy, například velké uši.

zdají“ (Arn 3005–3009). Arnošt i Vecl se snaží z hradu co nejdřív nepozorovaně dostat. Když se však náhle v průvodu pohanů, kteří právě vstupují do hradu, objeví i zajatá indická princezna, která se má proti své vůli stát nevěstou hradního pána, v mžiku oba rytíři přehodnotí své stanovisko: „Arnošt na onu pannu hledě / jejie smutkem velmi zbledě. / Vece k tovařiši svému / k Veclovi tomu ctnému a věrnému: / Věz, žeť mi se srdce rmúti / a k tomuť mě můj úmysl nutí / bychom mužsky učinili / a jejie žalosti pomstili / [...] / Ač jich bude mnohem více / silně tisknúc na mě chtiece / když tě budu s sebu jmiati / musiet' hrozné rány vzieti / od nás dvú, pravímť cele / jedno podstupma je směle“ (Arn 3264–3295). Oba rytíři si počkají na vhodnou chvíli a poté zaútočí. Zabijí pohanského krále i bojovníky, kteří byli poblíž, a osvobodí princeznu. Tento boj však není podniknut z lásky, nýbrž ze soucitu, a také aby pomstil její příkoří. Ani ve chvíli, kdy Arnošt princeznu osvobodí a může si s ní promluvit, mezi nimi žádné vzplanutí nevzejde. Dívka však krátce poté podlehne svým zraněním, a Arnoštovi nezbyde nic jiného než odebrat se s Veclem zpět na svou loď. Tato linie vyprávění tedy rázně končí smrtí princezny, přitom by mohla mít zajímavé pokračování. Dívka totiž krátce před smrtí nabízí Arnoštovi královskou korunu své země jako odměnu za její záchranu. Autor příběhu však měl pro hlavního hrdinu již připravený jiný osud, totiž pouť do Svaté země a jeho následné vrácení domů.

Silnější pouto existuje mezi Arnoštem a jeho matkou Adličkou, která ho jako jediného syna všemožně podporuje. Arnošt je však poslušný syn, koná tak, jak si přeje jeho matka, například při svém návratu ze Svaté země, kdy na její popud odprosí císaře za vraždu jeho zrádného strýce. Adlička se již předtím snaží císaře obměkčit. Ačkoli ji císař velmi miluje, Arnoštovi neodpustí a ten se tak musí vydat na dalekou pouť.

Kromě pomoci a ochrany ženy se v tomto díle zdůrazňuje skutečnost, že úcta k druhému pohlaví je vlastní nejen křesťanům, ale také pohanům, jak je vylíčeno ve vztahu pohanského krále k indické princezně: „Jakž koli král pohan bieše / však nad tú pannú nechtieše / násilé nikoli zdieti / jedno prvé jejie milost mieti. / Tohoť jí má každý přieti / kto chce čest na světě mieti“ (Arn 3375–3380). Již o dvě kapitoly dále však autor toto tvrzení rozporuje, když Arnošt pronáší k princezně tato slova: „Toť, panno, pravím tobě / nynie na smutné útrobě / žeť cti žádné při nich nenie. / [...] / Mohlit' by nás raději bíti / a nad námi se pomstiti / ale jakž sú ukázali / že sú tě svými nosy klvali / tomuť jest také znamenie / že tvář ženská žádná jim milá nenie“ (Arn 3429–3442). Autor tedy úctu a respekt k dámě nakonec přisoudil pouze rytířům.

5. 4. Pomoc příteli v nouzi

Už ze samotné podstaty rytířského poslání chránit slabší (jako například vdovy a sirotky) vyplývá pro rytíře povinnost chránit navzájem i jeden druhého – zde se, na rozdíl od hierarchicky pojímané věrnosti v předchozích oddílech, jedná o horizontální věrnost bližnímu. Rytířské společenství bylo skupinou lidí, na jejichž vzájemné důvěře, statečnosti a spolehlivosti nezávisel jen život jejich pána, ať už šlo o „obyčejného“ feudála či samotného krále, ale mnohdy na vzájemné ochraně závisel i osud jich samotných. Bylo povinností každého rytíře podat svému příteli v nesnázích pomocnou ruku, jednak z hlediska osobní morálky, jednak z hlediska hodnocení ostatních. Tato ctnost je přítomná i v rýmovaných skladbách, které zde rozebíráme.

Ve veršované skladbě *O Jetřichovi Berúnském* se hlavní hrdina snaží zachránit svého přítele a důvěrníka Vítka, taktéž rytíře, syna kováře Vilanta (německy Wielanda – Petrů 1984: 332, pozn. k verši 138), před Lavrinovým trestem, který jej měl stihnout za to, že společně s Jetřichem přes zákaz pronikli do Lavrinovy kouzelné zahrady. Jetřich se nejdříve pokouší Vítka vykoupit, a nabízí Lavrinovi města i hrady, které mu patří: „Vítka, svého tovaříše, zavrže / a řka: Neběř těch základův, / mámeť dosti měst i hradův. / Pust' hněv a neroď se hněvati, / toť můžeme všechno dáti“ (Jetř 558–562).

Lavrin odmítne, neboť nestojí o Jetřichův majetek, a chce pouze ztrestat opovážlivce, který neoprávněně vstoupil do jeho zahrady, tak, že mu usekne nohu a ruku. Jetřich teprve poté vyjeví své důvody pro záchranu svého druha: „Vítek jest můj tovaříš, / kto koli chce, ten to slyš. / A se mnú jest vyjel ven. / Byl-li by mu vzat základ ten / a já ztratil tovaříše toho, / měl bych pro to hanby mnoho. / Všichni by mi za zlé měli, / kto by na mě to zvěděli, / na Jetřicha Berúnského, / že dal osekati tovaříše svého“ (Jetř 569–578).

Jetřich má obavu nejen o svého přítele Vítka, ale také (podle mého názoru dokonce mnohem více) obavu o sebe samého. Má strach nejen z veliké hanby, která by ho potkala v případě, že by svého druha nechal napospas Lavrinovi (jak je ostatně explicitně vyjádřeno ve verši Jetř 574), ale i z pošramocení jeho pověsti a cti, což by pro něj znamenalo největší potupu (ke ztrátě cti viz výše). Jetřich se tedy rozhodne s Lavrinem utkat v boji. Než však dojde k samotnému zápasu, na scéně se náhle objeví tři další Jetřichovi společníci, z nichž Hilbrant ho před zápolením s Lavrinem na poslední chvíli varuje: „Jetřiše, milý pane, / věčná se hanba tobě stane, / když mé rady neposlyšíš, / život, čest i zboží ztratíš. / Ty toho mužíka neznáš, / čest i život za to dáš“ (Jetř 613–618). Lavrin v boji užívá předměty s nadpřirozenou mocí, jak bylo už předtím několika způsoby implicitně předznamenáno – jednak Jetřichovými

společníky, jednak vysokým Lavrinovým sebevědomím a vytahováním se. Pomáhá si kouzelnou kápí, která ho činí neviditelným, a kouzelným opaskem, v němž je ukryta síla dvanácti mužů. Hilbrant tedy Jetřichovi poradí, jak na Lavrina vyzrát. Jetřich tak díky Hilbrantovi nad Lavrinem zvítězí, a tím zachrání nejen svůj život a čest, ale také svého přítele Vítka, syna Vilanta.

Pro samotnou ctnost viery bychom mohli užít přílehlavý a logický termín věrnost, ovšem pro *Jetřicha* jakožto veršovanou skladbu je důležitější pojem neviery. Téma viery, respektive neviery, musíme v našem případě chápat ve smyslu věrolomnosti, zrady či proradnosti, stejně tak je chápáno i slovo untriuwe v německé předloze (Hon 2009: 46). Untriuwe představuje důležitou složku v naraci příběhu. Nastává s ní totiž dějový zlom, kdy je bernská družina lstí vlákána Lavrinem do podzemního království a ten tak odhaluje svoji pravou tvář. V tomto momentě se také morální převaha definitivně přehoupne na stranu Jetřicha a jeho společníků, kteří tak mají navrch. Jisté tendence o možné Lavrinově zradě zde ale byly přítomné už od okamžiku, kdy král trpaslíků v rámci usmíření zve Jetřicha s jeho družinou do nitra hory. Několikrát zde vyvstávají pochyby, zda se nejedná o past, léčku, avšak Lavrin tyto domněnky vždy rázně odmítne. V německé předloze je tato část explicitně popsána právě s pomocí slova triuwe (Hon 2009: 46). Naskýtá se zde paradoxní a neřešitelná situace, neboť i kdyby berúnští hrdinové dopředu věděli⁶, že je Lavrin zradí, jeho pozvání do hory by stejně museli přijmout. V opačném případě by museli čelit hanbě a všeobecnému opovržení, což je v české verzi také doslovně uvedeno. Téma věrnosti a zrady je zpětně rozvedeno ještě v závěru skladby, kdy český autor dává znovu vyniknout morálnímu poučení a vyznění příběhu.

Příklad oběti nejvyšší, totiž dobrovolné smrti pro záchranu druhých, se nachází v díle *Vévoda Arnošt* v okamžiku, kdy se naskytla možnost uprchnout ze zajetí magnetové hory, kvůli které rytíři ztroskotali na ostrově a zbývá jich zde posledních sedm. V zašitých volských kůžích, které z ostrova odnáší pták Noh v domnění, že jsou to mršiny pro jeho mláďata, se může zachránit pouze šest z nich: „Sedmému by smutek cele / a řka: Mój pane, mé veselé / musímť já zde umřieti / a tebe více neviděti. / Již smutkem nečiji sebe / avšak, milý pane, tebe / prosím, ač to může býti / rač mi svůj hněv odpustiti“ (Arn 3922–3929). Sám Arnošt i ostatní po tom, co se dostanou na svobodu, na sedmého rytíře vzpomínají a na jeho skutek nikdy nezapomenou:

⁶ Recipient textu už díky předchozímu zlému tušení berúnských reků počítá v tomto okamžiku se zradou Lavrina, efekt napětí je tak u čtenáře oslaben a další vývoj situace můžeme předem očekávat. Aktuální dramatické ztvárnění je však díky tomu působivější, což bylo pro českého vzdělavatele zřejmě důležitější. (Hon 2009: 40)

„A toho nelze nechati / a nelze nám jeho zapomnieti / ani kterou radost jmieti / když zpomenem tento skutek / jeho převeliký smutek. / Všichni se v prsy udeřichu / a jej Bohu poručichu“ (Arn 4010–4016).

Na těchto příkladech je velmi dobře patrná nejen věrnost a pomoc jednoho rytíře druhému, ale především věrnost vzájemná, horizontální, která se v literatuře objevuje již v nejstarších rytířských skladbách.

6. Štědrost

Otázka štědrosti rytíře je přítomná ve všech třech zkoumaných skladbách, a vždy se jedná o ctnost vysoce frekventovanou. V těchto dílech můžeme štědrost jako rytířskou ctnost chápat ve dvou významech. První z nich prezentuje klasické chápání štědrosti dnešní doby. Dávat na odív své bohatství patřilo k dobrým mravům tehdejší šlechty. Můžeme říci, že středověcí autoři si nenechali ujít jedinou příležitost, kdy do svého díla mohli tento aspekt zakomponovat, jak dokážeme dále. Druhý význam bychom dnes spíše chápali jako projev velkorysosti a milosti vůči protivníkovi. S ním se setkáváme u *Vévody Arnošta*: „Arnošt, což tu biechu vzeli / to vše mezi své rozdělí / a raněné shledati káza. / Tudy svú štědrost ukáza. / Leč byl svój, leč byl vězeň / na voze do města přivezen“ (Arn1212–1217). Příležitostí projevit svou štědrost existovalo mnoho: při rytířských kláních a následných hostinách, na svatbách, při nejrůznějších slavnostech nebo při audienci u krále či císaře. Štědře se také odměňoval zajatec svému přemožiteli, když mu daroval milost.

Ve skladbě *Vévoda Arnošt* se hned na začátku bere štědrost jako kladný charakteristický rys hlavního hrdiny: „Protož hrabě i zeměné / toho kniežecího kmene / poslúcháchu, an jim také / činieše cti nejednaké / rozličně všechny dašieše / hosty, i což svých mějieše / rúchem, koňmi i jedením / stříbrem, zlatem i drahým kamením. / To obecně všem dáváše / a svú štědrost ukazováše“ (Arn 93–102).

Štědrost však nebyla pouze výsadou rytířů, také nemusela být vždy projevem dobroty a projevem úcty k příteli. V díle *O Jetřichovi Berúnském* projevuje Lavrin, který byl Jetřichem poražen v souboji, úctu Jetřichovi a nabízí mu nejen svou věrnost, ale i pozvání na hostinu v jeho sídle a honosné dary: „Když sme prietelé juž, / mušíť vše před vámi zjevno býti / nelze se nižádnému skrýti. / Zlato, stříbro, kde co mám / s pravú věrú přejít vám / lesy kamenie drahé i vše sbory. / Pojedete se mnú do hory“ (Jetř 1217–1223). Jedná se však pouze o záminku, aby Lavrin mohl Jetřicha s jeho druhy snáze vlákat do hory a uvěznit je tam.

Jiný příklad štědrosti je uveden v díle *Tandariáš a Floribella*. Hlavní hrdina upadne v nemilost u krále Artuše kvůli porušení slibu. Aby svoji vinu odčinil, vydá se do cizích (pohanských) zemí, kde poráží nadpřirozené bytosti a jejich poddané posílá na důkaz lásky a štědrosti své milé Floribelle: „Z jitra vzem [Tandariáš] od nich slib / aby ten všečen lid / šli k krále Artuševu dvoru / Floribelle u pokoru / dali se jie u vězenie“ (Tand 670–674). Majetek poraženého se automaticky stával majetkem vítěze, to v těchto případech zahrnovalo i poddané, které měl poražený na svém panství.

7. Milosrdenství

Jedním z častých témat, jenž nacházíme v rytířské literatuře, je téma milosti, kterou rytíř uděluje poraženému protivníkovi. Ideální rytíř je víceméně povinen nechat naživu svého slabšího či méně zkušeného soupeře, a to nejen soupeře na turnajích, kde by se tento postup dal očekávat, ale i skutečné nepřátele v opravdovém boji⁷. Tato ctnost je přítomna v podstatě ve všech třech epických skladbách, které zde rozebíráme. Pokud rytíř porazí svého soka, může s ním naložit podle svého uvážení, jak ukážeme na následujících příkladech.

V rytířské veršované povídce *Tandariáš a Floribella* se hlavní hrdina účastní turnaje se třemi spojenci krále Artuše, u kterého pro své provinění upadl v nemilost. Všechny poražené soupeře (Kajna, Gwana a Gawina) postupně daruje jako „trofeje“ své vyvolené Floribelle: „Až Tandarius přemohl / toho, jenž Kajn jmě měl, / jěm jej, vede před pannu svú, / Floribellu krásnú, / řka: Dávajit' jej v moc tvú, / učin z něho, což chceš koli, / zabí neb živ, vše v tvé vuoli“ (Tand 292–298). Floribella je vlídně pohostí a ubytuje na Tandariášově hradě. Následně je pošle, opět jako dar, králi Artušovi, aby Tandariášovi i jí odpustil.

Na dalším místě této skladby se refrénovitě opakuje posílání zajatců k Floribelle, a to vždy, když Tandariáš dobyde nový hrad a osvobodí jeho obyvatele, kteří až dosud byli v poddanství někdejšího pána (což je většinou nadpřirozená bytost či pohan). Tandariáš je osvobodí, zároveň jim však přikáže, aby se vydali na cestu k Floribelle jako její noví poddaní. Ta tak má nejen živý důkaz jeho statečnosti (neboť tito lidé Floribelle vyprávějí o nebojácných skutcích, které Tandariáš dokázal), ale zároveň je to i důkaz jeho lásky k ní. Floribella je po několika dnech pohostinství propouští na svobodu.

Poněkud odlišná situace se nachází v epické skladbě *O Jetřichovi Berúnském*. Zde poražený trpaslík Lavrin, který si od začátku pomáhal nadpřirozenými silami a kouzly, prosí Jetřicha o milost, snaže se ho za každou cenu obměkčit: „Reku z Berúna, prosím tebe, / daj mi v tom užiti sebe. / Rač mě s životem pustiti, / chcit' tvój věrný sluha býti, / poddán v službu i v kázanie. / Učin to pro všecky ctné panie. / I s tiem se vším, což koli mám, / se všiem se tobě v službu poddám, / leč buď stříebro, leč buď zlato (Jetř 846–854). Protože však je Jetřich k jeho prosbám hluchý, obrátí se Lavrin na Dětleba, Jetřichova společníka, a žádá ho o totéž, neboť Dětleb je Lavrinův švagr, jak se náhle dovídáme z vyprávění. Dětleb tedy prosí Jetřicha o totéž,

⁷ To se týká převážně situací, kdy je rytířovým sokem postava urozená, či jinak důležitá pro následné vyprávění.

ovšem ani ten neuspěje. Lavrin nakonec trestu uniká (alespoň pro tentokrát), neboť Dětleb ho přes Jetřichův odpor na svém koni odnáší do bezpečí.

8. Bezelstnost

Další potřebná vlastnost rytíře je bezelstnost – míníme tím myšlení rytíře a jeho následné konání, oproštěné ode všech úskoků, klamu a podvodného jednání. Typický příklad postavy, která je pravým opakem výše zmíněné ctnosti, je Lavrin, král trpaslíků ve skladbě *O Jetřichovi Berúnském*. Jeho moc a sláva nepramení ze statečnosti ani z ryzího charakteru, nýbrž z užívání kouzelného pásu, který mu dává sílu dvanácti mužů, pláště, jenž ho činí neviditelným, a prstenu, který nosí poté, co ho o pás připravil Jetřich. Jen díky tomuto „podvádění“ s kouzelnými předměty může zápasit se skutečnými rytíři, kteří jsou vybaveni jen svojí silou a odvahou.

Téma, které úzce souvisí s bezelstností, je vlastnost pýchy neboli pychu, kterou disponuje vrchovatou měrou Lavrin. Pýcha je zde v přímém protikladu se střídmostí, případně s pokorou, tedy s ctnostmi, kterými by se ideální rytíř měl řídit. Motiv pýchy je v české verzi zmiňován mnohem častěji než v německé předloze, přítomný je jednak v rozhovorech Jetřicha a jeho společníků, jednak i v rovině vypravěče. Je zajímavé, že v průběhu vyprávění nejsou zmínky o pychu brány jako jednoznačně negativní věc, nýbrž jako něco, co je v některých momentech hodné dokonce obdivu. Patrné je to zejména v počátečních popisech materiální nádhery, která patří Lavrinovi. Musíme mít na paměti, že toto líčení (byť kritizovaného) pychu je zábavné a je jedním ze zdrojů fantastična (Hon 2009: 48). Publikum ho tedy očekává.

Samo počínání Jetřicha a Vítka, kteří se odváží vstoupit do růžové zahrady, je taktéž označováno jako pyšné (Tu ta člověky udatná / ssedú s koni, v zemiech platná. / Mnoho pýchy učinichu / své koně v ruoži pustichu. / Pustista v zahradu své oře / a proto dojidesta hoře. Jetř 202–207). To je dáno nejspíše snahou umenšit pýchu Lavrinovu a takzvaně mu „srazit hřebínek“. Nakonec se ukáže, že toto „pyšné“ ničení Lavrinovy zahrady bylo vlastně výrazem odvahy, vzhledem k následným problémům, které si tímto skutkem přivodili.

Pokud jde o pojetí cti v této skladbě, zdá se, že jsme se dostali do bludného kruhu. Jak jsem zde poznamenal v kapitole věnující se cti, rytíř by ji měl stále znovu obnovovat a hrdinskými skutky dokazovat, že je jí hoděn. Pokud tento vzorec chování vztáhneme na Lavrina, můžeme dojít k závěru, že se to ne vždy vyplatí, neboť právě potřeba dobývat sobě stále větší cti (pokud pomíneme zrádné chování a materiální chamtivost) byla příčinou jeho porážky: Tu svú pýchu prieliš umnožil / Budeť jmieti se mnú zlý kvas. (Jetř 199), říká Jetřich před výpravou do růžové zahrady. Opět je zde patrné morální poselství, které se v příběhu objevuje průběžně a také jej uzavírá. Obě témata, tedy nevěra i pýcha, jsou na konci skladby navíc dána do přímé souvislosti, kdy se dozvídáme, že přílišná touha po *pychu* plodí *nevieru* (Hon 2009: 47).

Pokud se v příběhu u záporné postavy vyskytne nadpřirozený prvek, který je „nefér“ vůči kladnému hrdinovi, a ten tak nemá šanci zvítězit poctivě a podle práva, může rytíř využít malé lsti a oplatit protivníkovi stejnou mincí. Přesněji řečeno, v takové situaci by měl rytíř využít svého důvtipu a (v přiměřené míře) použít stejných zbraní jako nepřítel. Tento případ opět nacházíme ve skladbě *O Jetřichovi Berúnském*. Když je Jetřich se svou družinou uvězněn hluboko ve sklepeních hory, královna Krinhulta osvobodí z vězení svého bratra Dětleba, a přikáže mu, aby jim pomohl na svobodu. Poněvadž v hoře není nic vidět a on by tak neměl šanci bojovat s trpaslíky, na které cestou narazí, daruje mu Krinhulta první kouzelný předmět: „Poslúchajž mne, brachku milý, / by ty měl ty čtvery síly, / byl by zabit skuoro od nich. / Tobě nelze viděti jich. / Vezmi prsten tento k sobě, / budúť divy známy tobě, / mužíka uzříš každého (Jetř 1656–1662). O několik kapitol dále se setkáváme s obdobným jevem. Jetřich chce pomoci Dětlebovi v boji proti „mužíkóm“, ale na rozdíl od Dětleba nevlastní žádný kouzelný předmět, který by mu umožnil trpaslíky vidět. Do děje náhle vstoupí Hilbrant, Jetřichův spolubojovník a sluha, který mu předá kouzelný opasek získaný již předtím od Lavrina. Tento pás Jetřichovi nejen umožňuje vidět všechny trpaslíky v hoře,⁸ ale navíc díky němu získá sílu dvanácti mužů, tedy stejnou sílu, jakou nyní disponuje Lavrin díky kouzelnému prstenu, který nosí. Jejich schopnosti a předpoklady k vítězství jsou tak vyrovnány.

⁸ O této nadpřirozené vlastnosti opasku se však autor předtím nikde nezmiňuje.

9. Důvtip

Tato kapitola úzce navazuje na kapitolu předchozí. V některých okamžicích se musí rytířova bezelstnost, která je často spojena s chytrostí a bystrostí, proměnit v samotný důvtip. Opět se nejedná o žádné úskoky ani o nečestné jednání, neboť zde máme na mysli situace, kdy se hlavní hrdina dostane do překérní situace, a na dobrém nápadu nezřídka závisí i jeho život.

Ukázkový příklad duchaplnosti nalézáme u *Vévody Arnošta*, kdy hlavní hrdina společně se svými lidmi ztroskotá na ostrově s magnetovou horou, kvůli které jsou zde uvězněni a čeká je potupná smrt hladem. Mrtvá těla rytířů odsud odnáší pták Noh, který je nosí svým mláďatům do hnízda.

Když už zbývá jen sedm rytířů, napadne Vecla, nejbližšího Arnoštova společníka, spásná myšlenka: „[Vecl:] Pane, podobné mi se zdá / ač jesti k tomu rada tvá / toto ptactvo jest zučeno / sem po mrše naučeno. / Jakž brzo učije mrchu / tam, sem dolóv sletí svrchu / a tu mrchu přeč odnosí / a snad dětem mladým nosí. / Protož bychom nemeškajíc / koží volových pohledajíc / v starých korábiech kdyby byly / naleznúc, v ně se zašili / zdali by nás také vynesli / a z této propasti odvěkli? / Arnošt vece: Nemeškajme / rúče toho pohledajme!“ (Arn 3873–3888). Díky tomuto nápadu si Arnošt společně s ostatními rytíři zachrání život.

Podobný příklad chytrosti se nachází ve stejné skladbě o několik kapitol dále. Arnošt se svými lidmi pomůže králi země Arimapsí porazit v boji armádu obrů. Na bitevním poli by obyčejní lidé proti obrům neměli šanci, proto Arnošt poradí svým přátelům způsob, jak je snáze porazit: „K tomu vám chci radu dáti / má to každý znamenati: / Když [obři] vjedú v les hledajíce / a po nás se tiežíce / a na nás hledajíce vzdory / s svými dlúhými sochory / s těmit' nebudú moci rozvodu mieti. / Hledajž každý v nohy bíti. / Tudy se jim dáme znáti / musíť jich každý s námi ostati“ (Arn 4722–4731). Kvůli nedostatku manévrovacího prostoru jsou obři poraženi a Arnošt tak slavně zvítězí. Jeden z obrů však zůstane naživu a stane se Arnoštovým zajatcem. Toho pak Arnošt využije při dalším boji s pohany, kdy mu obr vydatně pomáhá k dalšímu vítězství.

10. Statečnost

10. 1. Odvaha v boji a na turnaji

Chrabrost projevená v bitvě či na turnaji by pro rytíře měla být samozřejmá, vždyť tímto způsobem lze nejnáze dosáhnout cti a respektu u ostatních. Zbabělost a strach se v tomto případě neodpouští. Se statečností a hrdinstvím úzce souvisí skladba *O Jetřichovi Berúnském*. Pro její německou předlohu je klíčový pojem rytířské epiky známý jako *aventiure*⁹, který však český vzdělavatel v české verzi neuvádí a vyrovnává se s každým jeho výskytem po svém (Hon 2009: 35). Hned na začátku rytířské skladby vytváří *aventiure* model celého příběhu. Děj se dáva do pohybu v momentě, kdy mezi Jetřichem a Hilbrantem vznikne spor o čest. „Jablkem sváru“ je právě účast na *aventiure*¹⁰, kterou Jetřich dosud nevykonal, a nezaslouží si tak podle Hilbranta takovou míru cti, která je mu ostatními prokazována. V rámci výpravy za dobrodružstvím se v tomto příběhu tematizují další dva motivy, které jsou však pravým opakem rytířských ctností. Jedná se o vlastnost (*ne*)*viery* a *pychu*, které budou rozebrány dále. Český vzdělavatel tyto dvě nectnosti ve srovnání s německou předlohou opakovaně akcentoval (Hon 2009: 46) a pravděpodobně tak poukazoval na další hledisko díla, tedy na aspekt morální. Ve všech skladbách je průběh boje či turnajů popisován velmi explicitně s notnou dávkou vehemence: „da knězi hroznú ránu / že mu štít letě na stranu“ (Jetř 660–661), „tepa mečem také rány / až zvuk bieše na vše strany / tak tvrdé rány dáváše / po všem se světě rozléháše“ (Jetř 678–681), „hnasta na sě bez meškánie / bieše dobré přihlédanie / že to učinista rúčč / zetřesta kopie do kotúče“ (Tand 1079–1082). Tyto popisy slouží v první řadě k upoutání čtenáře či posluchače a k lepšímu představení situace, kterou český vzdělavatel (minimálně v případě Jetřicha Berúnského) zdramatizoval více než byla samotná německá předloha.

Existují však situace, kdy se rytíř do boje zapojit nemůže, ačkoliv by chtěl. Jde o působení nadpřirozených sil, které jsou přítomné ve všech třech epických skladbách. Ve skladbě *O Jetřichovi Berúnském* magická síla skryla trpaslíky v hoře tak, že se pro Jetřicha a jeho doprovod stali neviditelnými. Odhalit je může jen moc kouzelného prstenu a opasku. Vítek Vilantův a Volfart však na rozdíl od ostatních tyto předměty nevlastní, tudíž je pro ně velká

⁹ Pojem *aventiure* můžeme v této skladbě chápat jako strukturní model příběhu, kdy je český vzdělavatel nucen tento jev nějakým způsobem opsat a interpretovat jej. Pokud na tomto pojmu není přímo závislá stavba příběhu, autor tento výraz buď obchází, či nahrazuje významově nezátíženým slovem *div*. *Aventiure* můžeme chápat i jako důkaz hrdinství, který se takto formuloval ve dvorských románech. Tento výraz je však i označení pro něco neobvyklého, neočekávaného, co může být případně spojeno s fantastickými prvky. (Hon 2009: 37)

¹⁰ V české verzi však nalzáme pouze větu: Kto chce jich (trpaslíků) dojíti, divy veliké budet' viděti. (Hon 2009: 36)

potupa, že nemohou svým přátelům pomoci, ačkoliv by chtěli. Nakonec se rozhodnou pro nerovný boj, i když pro ně znamená jistou smrt: „Tehdy Vítek Vilantov / poče k Volfartovi mluvíti: / Tak náma najhoršíma býti / jako dojkám tuto státi? / Lépe nám životy dáti. / Volfart křičieše, jako by se vztekl / a řka: Vítku, pravdu si řekl / nezákón nám státi déle (Jetř 1995–2002). Královna Krinhulta jim však na poslední chvíli kouzelný prsten přinese.

10. 2. Neohroženost

Rytíř, ačkoli má v určité situaci pochybnosti či obavy z rozhodnutí, které ho čeká, za žádných okolností nesmí dát najevo strach. Tím by na sebe totiž mohl přivolat hanbu a všeobecné opovržení ze zbabělosti, která je pro rytíře v každém případě horší než čestná smrt v boji. Dobrý příklad této ctnosti uvádí skladba *O Jetřichovi Berúnském*. Poražený Lavrin zve Jetřicha společně s jeho druhy do svého království ukrytého v hoře, kde je chce na důkaz usmíření pohostit a podarovat všemožnými dary. Jetřich i ostatní mají už od začátku podezření, že s nimi Lavrin má nekalé úmysly: „Tehdy ti rekové, ješto tu biechu / ve všem jemu nevěriechu / nevěduc, co zdiati, stáchu (Jetř 1249–1251). Tyto pochybnosti se postupně opakují ještě několikrát: „Odpovědě Hilbrant tak: / Poslyšte mé rady však / a při smysle ostaňte / bláznovstva na se znáti nedajte. / To se každému dobře hodí: / Nechval dne, když slunce vzhodí, / neb nevieš, kterakýť bude čas. / Když jdeš z hodov, chval tepruv kvas“ (Jetř 1363–1370). Ačkoliv tedy rytíři mají jisté obavy, po Hilbrantově radě nakonec Lavrinovo pozvání přijmou: „Jetřiše, mój milý pane / kterak se kolivěk stane / vždy se v hoře dáti známe. / Neb ač pro strach necháme / všichni by námi klamali / a řkúc: Tam pro strach nesměli. / Kdež by na ny to zvěděli / toho bychme hanbu měli. / Lépe tam životy dáti / nežli pro strach nedbati“ (Jetř 1259–1268). Ačkoliv tedy rytíři tuší, že jim v hoře hrozí nebezpečí, odhazují pud sebezáchovy, neboť čest je jim dražší než vlastní život.

Podobná situace, tedy vstup do nebezpečného prostoru, se opakuje i v díle *Vévoda Arnošt*. Zde Arnošt a jeho rytíři při cestě do Svaté země narazí na překrásný hrad na ostrově Kypr. Jsou vyhladovělí a vysílení dlouhou cestou, ale přesto mají obavy, aby nepadli do léčky: „Mnějiechu, by jim otevřeli / a je oklamati chtěli. / Všickni domněnie jmějiechu / protož v hrozném strachu biechu“ (Arn 2513–2516). Arnošt jim však dodá odvalu a pozvedne sebevědomí: „Co darmo sobě mníte / a sobě tesknost činíte? / Dřieve než bych hradu toho / (a trpěv na moři mnoho) / neohlédal, chci ostati / a životem svým skonati. / [...] / Snad se nedáme zespati / tomu, kto nás chce zklamati. / Nebo bychom myslili / a se zase navrátili / hradu

neohlédajíc toho / každý by nás haněl z toho“ (Arn 2519–2540). Lepší než smrt hladem z nedostatku statečnosti je tedy skonání v čestném boji.

11. Jak poznat rytíře?

Příslušníci rytířského stavu si od začátku zakládali na své výjimečnosti, kterou manifestovali všemožnými způsoby. Až dosud jsme se zabývali převážně rytířskými ctnostmi, povahovými rysy, pohnutkami a faktory, které ovlivňovaly rytířovo chování. V dalších částech této práce se zaměřím na literární postavu rytíře z pohledu jeho atributů, které byly patrné na první pohled: jména, odění a výzbroje. Zvláštní pozornost poté věnujeme i turnajům, kterých se mohli zúčastnit pouze příslušníci rytířského stavu.

Rytířstvo kladlo velký důraz na reprezentaci, neboť jako privilegovaná skupina válečníků a vlastníků půdy jí připadly obdobné povinnosti jako tehdejšímu šlechtickému stavu, do něhož se rytířstvo časem postupně včlenilo. My se pochopitelně budeme zabývat jen těmi vnějšími atributy rytíře, které jsou přítomné ve třech epických skladbách, jejichž literární rozbor jsme si v této práci vytyčili. To se může zdát sice poněkud omezující, zároveň však musíme dodat, že všech třech literárních pracích se vnější znaky rytíře nápadně shodují. Tyto znaky neplní pouze pasivní funkci identifikační, bezpečnostní či společenskou, ale mnohdy zasahují i do samotného děje příběhu, jak bude dokázáno.

11. 1. Jméno dělá rytíře

Důležitým faktorem v rytířské epice je i pojmenování hlavního hrdiny či jeho společníků. V českých rýmovaných skladbách nenajdeme jediné jméno osoby, které by si český autor vymyslel. Všechna pocházejí (byť jsou třeba v počestěné podobě) ze zahraničních předloh. Rozhodně tím nechceme říci, že je to dáno tvůrčími nedostatky autorů, pouze konstatujeme, že jméno rytíře, které se již objevilo v určitém díle z dřívější doby a bylo svázáno se známou osobou, vynikající svými činy, zvyšovalo popularitu i nově vzniklému dílu, takzvaně mu „dělalo reklamu“ a zvyšovalo mu prestiž. Ve skladbách, které zkoumáme, je to nejvíce patrné v *Tandariáši a Floribelle* (Lehár 2008: 68), kde se objevuje král Artuš a dále rytíři Gwan a Kajn – osoby známé z artušovských legend (Petrů 1984: 333), které si v rytířských eposech i v české epice vydobily trvalé místo. V západní Evropě druhé poloviny 13. století (v tomto případě ve Francii) se začínají objevovat i reálné osoby označované jmény Artur, Tristan, Lancelot, Perceval i dalšími pojmenováními osob známých z artušovských příběhů (Pastoureau 2018: 261). To znamená, že obliba pojmenování podle známé osobnosti (ať už skutečné, či literární) byla dávno před vznikem tištěných knih. Tato označení však ještě nemůžeme považovat za křestní jména, neboť původně šlo o přezdívku, jak dokládají například smlouvy a

jiné texty právníckého charakteru. Postupem času se však tato jména křestními skutečně stala (Pastoureau 2018: 261). Jedinci náležící k drobné, většinou zchudlé šlechtě se tímto způsobem snažili kompenzovat ekonomický úpadek a alespoň částečně si zachovat rytířskou prestiž. U zámožného, stále více se vzdávajícího měšťanského stavu se spíše jednalo o jeden ze způsobů proniknutí do vyšších kruhů a ztotožnění se s kulturou urozené třídy. Obliba těchto jmen vydržela v určitých oblastech západní Evropy až do 17. či 18. století. Zásahu na tom mají jistě i spisovatelé, kteří během této doby znovu a znovu oživovali kult a ideál rytířství (Pastoureau 2018: 268).

11. 2. Odění a výstroj

S postupným rozmachem rytířstva, se vzestupem jeho prestiže a společenského postavení rostla zároveň potřeba odlišit se od ostatních válečníků. Kromě rozdílu ve výbroji a práva nosit erb, o kterých se zde ještě zmíníme, bylo důležité svou nadřazenost dát najevo i stylem a způsobem oblékání. Ve skladbách, které zkoumáme, je líčení ohromující nádhery a zbroje spíše potlačeno (Petrů 1984: 19), i přesto tyto popisy tvoří nezanedbatelný prvek zkoumaných skladeb. V rytířské veršované povídce *Tandariáš a Floribella* se nachází i detailní popis výstroje koně: „Její mimochodník bohatě / tak jakž hoří, vešken v zlatě / od tak velikého přikrytie / že nikto nevídal na světě / tak drahého okovánie / ni u panny, ni u panie / jakožto ona jmějješe. / A její kón obvěšen bieše / vešken okolo zvonci zlatými / velikými i malými. / Když ponuknú k kolbě koně / tehdy se zvonci zazvonie tak sladce jako varhany / kdež najlépe připraveny“ (Tand 29–42).

11. 3. Výzbroj

Podobně jako u odění rytíře je tomu i u popisu jeho zbraní. Staročestí autoři dávají přednost barvitým popisům krásy rytířské zbroje před jejich primárním účelem a celkově vyzdvihují hlavně estetickou funkci výzbroje. To je v případě literatury, která byla určena širšímu publiku, očekávatelné, neboť splňuje další vlastnost typickou pro rytíře, totiž okázalost.

11. 3. 1. Meč

Pouze na jednom místě, a to ve skladbě *O Jetřichovi Berúnském*, věnuje autor větší pozornost rytířským mečům. S „Naklinkem a Mimynkem“ (Jetř 2030) bojují Vítek Vilantův a Volfart proti obrům, kteří přišli na pomoc nečestnému králi Lavrinovi. Je to nepochybně pozůstatek německé předlohy, kde se původně meče jmenují Nagelring a Mimung. Známost a popularita meče stoupala úměrně se slávou jeho vlastníka, neboť rytíř a jeho meč tvořili jeden celek. Jedno z rytířských privilegií dokonce zakazovalo odebrat mu zbraně jako symbol rytířství, především meč, a to ani v případě jeho zadlužení (Petrů 1984: 323). V díle *Vévoda Arnošt* si v části, kdy se hlavní hrdina společně s jeho přítelem Veclem zašívají do volských kůží, aby se dostali ze zajetí magnetové hory, můžeme povšimnout, že mezi několika málo věcmi, které si mohou vzít s sebou, nechybí právě meč: „Své oděnie na se vzechu / k tomu,což peněz jmějjechu / k tomu meče vzeli byli / a své nože naostřili / by se mohli vyřezati / dá-li jim toho Buoh dočekati“ (Arn 3899–3904). V západních rytířských eposech je této problematice věnováno daleko více prostoru a pozornosti. Staročestí autoři však otázce meče nevěnovali příliš pozornosti, a tak se s názvy jiných mečů v jiných skladbách už nesetkáváme.

11. 3. 2. Štít – erb

Jeden z nejnápadnějších poznávacích znaků rytíře je bezpochyby jeho erb. Rytířská literatura se přímo hemží popisy erbů, a nejen ta, označení rytířů pomocí jejich emblematických vyobrazení nacházíme i v *Dalimilově kronice*. Problematiku vzniku a užívání erbů můžeme nazírat ze dvou hledisek. Heraldika jako svébytná disciplína vzniká zhruba v první polovině 12. století, její vznik však musíme chápat jako společenský fenomén, který se v různých oblastech Evropy šířil různou rychlostí. O heraldice ovšem můžeme mluvit až tehdy, kdy se jednotlivé erby pevně spojují se jménem konkrétního jedince¹¹, který je užívá po celý život a poté jej zdědí jeho potomci.

Všeobecně rozšířený názor, že erb sloužil rytíři pouze jako prvek identifikace v bitvě nebo při turnaji, lze považovat přinejmenším za neúplný. Toto praktické užití erbu má jistě své opodstatnění, neboť vojenské vybavení rytířů se od ostatních válečníků příliš nelišilo a přilbice z důvodu bezpečnosti zakrývala téměř celý obličej (Flori 2018: 221). Potřeba odlišit od sebe soupeře, především při turnajích, na první pohled rozpoznatelnými rysy se tedy přímo nabízí. V tehdejší době byl neodmyslitelnou součástí zbroje také štít, na který se (jakožto na nejlépe viditelné místo) nejprve dávaly nejrůznější geometrické obrazce a jednoduché předměty. Nemusely však být výlučně na štítě, ale například připevněné na přilbě či helmici. Zpočátku se jednalo pouze o pouhé emblémy, symbolické figury, které odkazovaly k pánovi konkrétního rytíře a které se staly základem pro skutečné erby. Tvar štítu si postupem doby zároveň přisvojil i erb, a to ve všech svých zobrazeních (listiny, pečeti), až do dnešní doby. Účelem všech těchto znaků tedy nebyla jen praktická potřeba rozpoznání konkrétního jedince v boji, ale i potřeba jakési obecné reprezentace napříč společností (Pastoureaux 2018: 195). Vzhledem k tomu, že fenomén erbu, ať už ve funkci společenské či technické, pronikl do všech společenských tříd, k urozeným či neurozeným, mužům, ženám i církevním osobám, nemůžeme tvrdit, že byl pouze výsadou rytířů, ačkoliv tato skupina byla jedna z prvních, která se zasadila o jejich užívání.

Se zajímavým užitím erbu se setkáváme v povídce *Tandariáš a Floribella*. Tandariáš, který upadne v nemilost u krále Artuše, posílá Floribelle zajatce, aby si udržel její přízeň a zároveň získal zpět královu milost. Díky popisu erbu, který zajatí lidé znají od Tandariáše, Floribella pozná, kdo jí zajatce společně se vzkazy posílá: „Poslal ny jest panic k tobě / ten, jenž nosí na helmě sobě / v zeleném poli červenú / pannu zlatem obloženú / aby z nás všecho zděla / to vše, co by koli chtěla“ (Tand 602–607). Když je však Tandariáš sám zajat a má se

¹¹ Podle Pastoureauxa se jedná o konec 12. století (Pastoureaux 2018: 193)

utkat inkognito se svým vězňem, během tří turnajů si potřikrát změni vlastní erb. Zpočátku jej nosí na helmě, dále si ho dává na pancíř či na pokrývku koně. Z toho je jasně patrné, že tento poznávací rys byl naprosto klíčový pro osobní identifikaci. Tato změna erbu navíc signalizuje dodržení pravidla dvorské etiky a jejího chápání milostného vztahu: Tandariáš nesmí dopustit, aby ho poznal nejen kníže, u kterého byl vězněm, ale hlavně Floribella, neboť v tu chvíli byl slibem zavázán jiné ženě: „[Floribella] musil sjíti / aneb někde tvrdě sedí / odněvadž nemóž vyjeti. / [...] / vždyť by mi tak nedal státi / žeť by mi se dal poznati. / Ale Tandarius nesměl / zjeviti se, neb jest vězel“ (Tand 1648–1657).

12. Turnajové hry

Turnaj byl běžnou součástí nejen všech literárních rytířských památek, ale i skutečné rytířské kultury a dvorského života. Neobešla se bez něj tehdy žádná událost slavnostního charakteru (Jan 2005: 18). Rytířská literatura se přímo vyžívala v detailním popisu středověkých turnajů, jak můžeme vidět ve všech třech veršovaných skladbách, které zde rozebíráme. To, co dnes připadá jako sáhodlouhé líčení výzbroje a výstroje rytířů a jejich protivníků, se považovalo v dřívějších dobách za zcela běžnou věc. Turnaj jako takový však už nespadá do tradičního rytířství a některými autory je zavrhován z nejrůznějších příčin popsanych níže. Ve skladbě *Vévoda Arnošt* zaujímá autor k turnajům negativní stanovisko v pomluvě, kterou proti Arnoštovi u císaře vznáší Jindřich: „A takéť mu uškodí / Arnoštovi, neb všudy plodí / po zemích turnaje i klánie / v tomť má všecko své žádanie“ (Arn 957–960). Turnajová klání byla církví zpočátku striktně odmítána jako opovrženihodná zábava, která slouží jen k předvádění síly a je zbytečným hazardováním se životem. Duchovní s papežem v čele se různými způsoby snažili zabránit této zábavě, a to i pomocí výhrůžek: rytíři, který v turnaji padl, bylo například odepřeno právo spočinout v posvěcené půdě (Le Goff 2003: 88).¹² Kromě těchto represivních nařízení šířili kazatelé a autoři traktátů všelijaké zvěsti o démonech, kteří se objevovali nad kolbištěm, nebo o mrtvých rytířích, kteří na krátkou chvíli obživil, aby podali svědectví o hrůzách, které po smrti čekají každého, kdo se za života oddává těmto soubojům. Bylo i vypočítáno sedm smrtelných hříchů, kterých se rytíř při turnaji dopouští:

Vládne tu pýcha, jelikož soupeření se rodí z bezuzdné touhy po slávě a poctách; hněv, protože střet sice má svá pravidla, osudově však nakonec zplodí nenávist a touhu po odvetě; omrzlost životem, neboť poraženého se zmocní skleslost a beznaděj; závist a chamtivost, jelikož na vítěze čeká kořist v podobě zbraní a koní po soupeři, kterého srazil k zemi; obžerství, protože slavnosti obvykle doprovázejí bohaté hostiny; a konečně smilstvo, protože rytíři bojují, aby se zalíbili svým paním, jejichž „barvy“ nebo zástavy jako závoje či rukávce si berou do boje jako chocholy nebo praporce (Le Goff 2003: 89).

¹² Toto nařízení však nábožensko-vojenské řády nerespektovaly a padlé bojovníky pohřbívaly se všemi církevními náležitostmi. Mohla za to především značná nezávislost, kterou tyto řády měly. (Le Goff 2003: 88)

Nejen církve se dívala na turnaj skrz prsty. Počátky turnajů v českých zemích negativně komentuje i *Dalimilova kronika*: „Neumějí toho věděti / by mi kto ráčil pověděti / proč Čechy za lidi stáchu / když turneje či klánie znáchu. / Jakž se jechu v turnaj hráti / tak za pléšku u boji počechu státi. / Že jsú někteří dobří turnejníci / již sú u boji praví špatníci / všem turnejníkom jmene toho nedávaji / však já jich dosti znaji“ (Dalimil 1958: 141). Dalimil přichází s účelovou moralitou (Jan 2005: 3), kdy mu vadí, že se turnaje do českých zemí zavedly kvůli zahraničním výstřelkům německé módy. Časem se však turnajová klání měnila a dostávala novou strukturu. Ubylo nepřehledných šarvátek, kde hrozilo největší nebezpečí zranění a nahradilo je přehlednější klání dvojic. Zbraně byly upravovány tak, aby nezpůsobovaly vážná zranění, a celý turnaj dostal sportovní charakter, stal se podívanou. Na samém začátku turnaje se sloužila mše, jako důkaz souladu mezi vírou a bojem. Objevovaly se také nové legendy a příběhy zbožných rytířů, kterým v turnaji pomohla Panna Maria, důsledně zaměřené proti dřívějším příběhům o démonech a jiným smyšlenkám. Toto vše nakonec vedlo k církevnímu povolení turnajů, které vydal papež Jan XXII.

Nesmíme zapomínat, že důvod pořádání turnajových klání byl i ryze praktický. Naskýtala se při nich možnost nejen navázání styků a přátelství s mocnějšími a bohatšími rytíři, ale také – a to především – výhodného sňatku s dámou, dcerou feudálního pána, která byla v mnoha případech movitější než rytíř (Le Goff 2003: 90). To ostatně byl jeden z rytířových cílů: oženit se s dámou z vyšších kruhů, než z jakých pocházel on sám. Takový jedinec tedy kromě slávy a bohatství získal i lepší společenské postavení a nový domov.

13. Závěr

Bakalářská práce pomocí rozboru tří staročeských skladeb veršované rytířské epiky podává základní přehled rytířských ctností typických pro díla druhé poloviny 14. století, podílejících se na utváření rytířského ideálu té doby. Ačkoliv diskutovaná díla mají většinou za úkol čtenáře pobavit (k většímu zájmu sloužily například i fantastické prvky, vyskytující se v každé z uvedených skladeb), i tak v nich můžeme najít stále patrné rysy ideálního rytíře a ctnosti, které vyznával.

Na základě analýzy děl *O Jetřichovi Berúnském*, *Tandariáš a Floribella* a *Vévoda Arnošt* představujeme kvality rytíře, které jsou zahrnuty v kardinálních ctnostech, ale zmiňujeme se i o ctnostech křesťanských. Kardinální ctnosti ve jmenovaných skladbách představuje především statečnost, moudrost a spravedlnost, k dalším ctnostem patří například milosrdenství, vzájemná pomoc, důvtip a bezelstné konání rytíře. Čtvrtá kardinální ctnost uměřenosti se ani v jedné skladbě explicitně nevyskytuje, ve skladbě *O Jetřichovi Berúnském* je však přítomen její negativní protiklad, zpodobený Lavrinovým pychem. Tato nestřídmost je zde z důvodu morálního a výchovného vyznění díla také náležitě potrestána. Distinktivním znakům rytíře, přítomným ve zkoumaných epických dílech, věnujeme pozornost v oddílech týkajících se výzbroje, odění, rytířova jména a pochopitelně turnajů, kterým věnujeme zvláštní kapitulu.

Vzhledem k tomu, že zkoumaná rytířská díla stojí na pomezí rytířských eposů, kde centrální ctnosti představují statečnost v bitvách, věrnost Bohu a šíření křesťanství, a dvorské milostné lyriky, pro níž byla typická spíše věrnost dámě a účastnění se turnajových klání, neoddělujeme od sebe důsledně tyto dva druhy ctností, pouze upozorňujeme, ve kterých dílech se tyto ctnosti vyskytují současně.

Jsme si vědomi toho, že náš výčet charakteristik, konstituující ideál rytířstva rozhodně není úplný. Vůbec zde nejsou zahrnuty například pojmy střídmosti, pokory či urozenosti, které k rytířským ctnostem právoplatně náleží. Z důvodu nepřítomnosti v analyzovaných skladbách se však neobjevují ani zde.

14. Seznam použité literatury

14. 1. Použité zkratky

Arn – Vévoda Arnošt

Jetř – O Jetřichovi Berúnském

Tand – Tandariáš a Floribella

14. 2. Prameny

O Jetřichovi Berúnském, in: *Rytřské srdce majice*, ed. E. Petrů a D. Marečková, Praha: Odeon, 1984, s. 195-256.

Tandariáš a Floribella, in *Rytřské srdce majice*, ed. E. Petrů a D. Marečková, Praha: Odeon, 1984, s. 257-309.

Vévoda Arnošt, in *Rytřské srdce majice*, ed. E. Petrů a D. Marečková, Praha: Odeon, 1984, s. 23-194.

14. 3. Odborná literatura

Antonín, R. *Ideální panovník českého středověku: kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013. Česká historie.

Dalimil, Daňhelka, J. a Havránek, B., ed. *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1958.

Flori, J. *Rytři a rytřství ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2008.

Le Goff, J., ed. *Středověký člověk a jeho svět*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 2003.

Hon, J. *Staročeský "Jetřich Berúnský" a středohornoněmecký "Laurin"*. Praha 2008. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.

Hon, J. *Jetřich Berúnský: "Dramatizace" středohornoněmeckého Laurina*. In: Pokušení Jaroslava Kolára: sborník k osmdesátinám / Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky, 2009 s. 31-52.

Hrabák, J. *Dějiny české literatury*. Praha: Československá akademie věd, 1959.

Iwańczak, W. *Po stopách rytřských příběhů: rytřský ideál v českém písemnictví 14. století*. Praha: Argo, 2001.

Jakubec, J. *Dějiny literatury české. Od nejstarších dob do probuzení politického*. Praha: Jan Laichter, 1911.

Jan, L. *Počátky turnajů v českých zemích*. Listy filologické 128. Praha: Filozofický ústav AV ČR. Kabinet pro klasická studia, 2005, č. 1-2, s. 1-19.

Lehár, J. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008.

Novák, A. a Novák, J. V. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. 4. přeprac. a rozš. vyd. Olomouc: R. Promberger, 1936.

Pastoureau, M. *Dějiny symbolů v kultuře středověkého Západu*. Praha: Argo, 2018.

Petrů, E. *Rytířský epos a jeho proměny*. In Rytířské srdce majíce, eds. E. Petrů a D. Marečková, Praha: Odeon, 1984, s. 7-22.

Šorm, M. *Artuš, Tandariáš a Floribella. Obtíže pravých rytířů*. In Jaluška, Matouš, ed. *Eseje o poezii a době Karla IV.* Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2017.

Šorm, M. *Tandariáš, Floribella, a medievista. O mnohých zapomněných jakožto zjemňujícím programu středověké artušovské fikce*. In *Mediaevalia Historica Bohemica* 17/1, 2014, s. 105–125.

Turek, M. *Středověká epika a problém původnosti v českém literárním dějepisectví v „dlouhém“ 19. století*. In Petrů, V., Smyčka, V., Turek, M. a Futtera, L., eds. *Jak psát transkulturní literární dějiny?* Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i., Akropolis, 2019, s. 21-54.